

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.923.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.2/07>**Чорний М.М.**

Західноукраїнський національний університет

ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті проаналізовано фактори, які впливають на рівень сформованості психологічної готовності фахівця до професійної діяльності. Описано основні напрямки роботи соціального працівника та вимоги до якості його професійної діяльності. Обґрунтовано актуальність проблеми, значущість якості надання соціальних послуг в умовах воєнного стану в країні. Обґрунтовано значення професійно необхідних якостей соціального працівника для формування високого рівня психологічної готовності до професійної діяльності. Проаналізовано наукові дослідження по проблемі формування психологічної готовності до професійної діяльності, характеристики і значенню професійно важливих якостей опантанта. Вказано на невизначеність психолого-педагогічних умов, що сприяють успішному формуванню професійно важливих якостей майбутніх соціальних працівників. Систематизовано основні наукові підходи до визначення сутності професійно важливих якостей майбутнього фахівця: морально-етичний, діяльнісний, особистісно-характерологічний, індивідуально-особистісний. Визначено типові критерії сформованості професійно важливих якостей майбутнього фахівця. охарактеризовано критерії рівнів сформованості професійно важливих якостей. Проаналізовано наукові теорії щодо визначення компетентностей соціального працівника для роботи із клієнтами. Розкрито основні особистісні якості соціального працівника, необхідні для успішної, ефективної професійної діяльності в сфері надання соціальних послуг клієнтам. Констатовано не достатньо розробленість методологічної бази для формування практичної складової психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами. Встановлено необхідність розвитку професійно важливих якостей майбутніх соціальних працівників. За запитом формування професійно-необхідних якостей соціального працівника розроблено та апробовано тренінг для формування практичної складової (професійно необхідних якостей) психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами. Визначено перспективи подальших досліджень у вдосконаленні методів та засобів формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами.

Ключові слова: практична складова, психологічна готовність, соціальна робота, соціальний працівник, професійна діяльність.

Постановка проблеми дослідження. В сучасному світі задоволеність людини своєю професійною діяльністю, рівень психологічної готовності майбутнього фахівця до неї залежить від багатьох факторів. Серед них не лише особистісні якості, рівень розвитку компонентів психологічної готовності, а і запит суспільства, потреба у фахівця відповідної галузі.

В умовах воєнного стану суттєво виросла потреба у фахівця соціальної служби, соціальних працівників. Саме на них покладено відпо-

відальність за соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Тисячі людей змушені були покинути свої домівки, роботу і евакуюватися. В екстремально короткі терміни соціальні працівники соціальної служби здійснювали і продовжують здійснювати супровід евакуйованих, реєстрацію, забезпечення житлом, харчуванням, гуманітарною допомогою, сприянням у адаптації, працевлаштуванні, оформленні документів для фінансової підтримки, ін.

Робота соціального працівника надзвичайно актуальна в сучасних умовах і має високий рівень запиту у суспільстві. Особливості роботи соціального працівника в екстремальних умовах воєнних дій вимагає високого рівня професіоналізму; вольових зусиль та вмотивованості; позитивного емоційного ставлення та відповідального виконання своїх обов'язів; високого рівня фахової обізнаності; здатності оперативно в критично короткі терміни вирішувати професійні задачі; загалом високого рівня психологічної готовності до професійної діяльності.

У цьому контексті надзвичайної ваги набирають професійно важливі якості як практична складова психологічної готовності до професійної діяльності соціальних працівників до роботи із клієнтами.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження компетентності, майстерності, готовності до професійної діяльності, відображено у працях Є. Барбіна, М. Васильєва, І. Зязюна, Є. Павлутенкова, Т. Попова, А. Теймуразян, В. Шадриков та ін.. Зокрема, підготовці соціальних працівників до професійної діяльності присвячені праці Н. М. Горішної, А.Н. Гірняка, А.Й. Капської, О.Г. Карпенко, Т.Л. Надвичинної, В.А. Поліщук, Г.І. Слозанської, А.В. Фурмана, О.Є. Фурман, інш.

Важливе значення у дослідженнях надається аналізу понять «якості особистості», «професійно важливі якості», зміст і структуру яких розкрито в працях А. Батаршева, М. Буланової-Топоркової, О. Гури, М. Євтуха, Е. Зеєра, Є. Ільїна, В. Кельби, В.Левченко, В. Мерліна, Л. Регуша, М. Щукіна та ін.

Ряд праць присвячені дослідженню професійно важливих якостей фахівця, сформованість яких є необхідною умовою виконання його професійних функцій (Т. Анісімова, М. Ануфрієв, А. Бражнікова, О. Скакун, В. Полянська, С. Потапова, А. Теймуразян, В. Чергинець та ін.).

Проте, незважаючи на наявність у сучасній науці великої кількості підходів до проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців, вона залишається однією з найбільш дискусійних. Це спричинено складністю й системністю самого феномену професійних якостей, його ототожненням зі здібностями, психічними властивостями та процесами, невизначеністю психолого-педагогічних умов, що сприяють успішному формуванню професійно важливих якостей майбутніх соціальних працівників.

Постановка завдання. Зважаючи на актуальність проблеми, на основі аналізу наукової літератури по проблемі дослідження та структури

професійної діяльності соціального педагога, визначити професійно важливі якості для ефективної професійної діяльності. Розробити тренінг для формування практичного компонента (професійно необхідних якостей) психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз наукової літератури дав підстави виділити чотири основні підходи до визначення сутності професійно важливих якостей майбутнього фахівця. Представники морально-етичного підходу (Б. Ананьєв, А. Бражнікова, К. Левитан, І. Петухов та ін.) розглядають професійно важливі якості майбутнього фахівця як систему світоглядних, морально-етичних, естетичних та інших переконань, що відображаються в характері людини, її ставленні до професії. Представники діяльнісного підходу (О. Ковальов, В. Шадриков, М. Щукін та ін.) розглядають професійно важливі якості майбутнього фахівця як систему здібностей, що забезпечує успішність оволодіння трудовими вміннями, навичками та знаннями. Представники особистісно-характерологічного підходу (Л. Регуш, В. Сластьонін та ін.), – як систему властивостей, що зумовлюють готовність до виконання професійних функцій, і систему характеристик, що визначає рівень розвитку тих психічних явищ, вираженням яких вони являються. Представники індивідуально-особистісного підходу (О. Гура, Е. Зеєр, Є. Ільїн, В. Мерлін та ін.), – як систему індивідуальних особливостей, що впливають на ефективність професійної діяльності, успішність її засвоєння.

Науковці виділяють такі типові критерії сформованості професійно важливих якостей майбутнього фахівця: мотиваційно-ціннісні: наявність професійних мотивів, сформованість бажання успішно реалізувати себе в даній професії, прагнення до самовдосконалення, наполегливість у досягненні професійних цілей, ідеали, переконання, інтереси особистості, її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе; когнітивні: усвідомлення сутності професійно важливих якостей, розуміння значення таких якостей у здійсненні юридичної діяльності; рефлексивно-вольові: відповідальність особистості за результати своєї діяльності, прийняття рішень, професійне вдосконалення.

Відповідно, змістовні характеристики критеріїв покладено в основу виділення рівнів сформованості професійно важливих якостей.

Високий рівень сформованості професійно важливих якостей характерний для студентів, яким притаманне: усвідомлення сутності професійних якостей; зорієнтованість на подальшу роботу, професійний саморозвиток; високий рівень ерудованості, культури; зорієнтованість на соціальні цінності; сформованість навичок самоконтролю; виявлення емпатії, творчого мислення, інтуїції; позитивне, доброзичливе ставлення до людей; висока активність у громадській діяльності; встановлення комфортних відносин з оточуючими; вміння контролювати свої дії в конфліктних ситуаціях, протидіяти стороннім впливам, адекватно оцінювати рівень власної підготовленості до виконання професійних обов'язків; емоційна стабільність, самодостатність.

Середній рівень сформованості професійно важливих якостей властивий студентам з частковим усвідомленням сутності таких якостей; достатнім рівнем ерудованості, культури; схильністю до самопізнання та виявлення професійної спрямованості; середнім рівнем самоконтролю; невідповідністю між усвідомленням сутності професійно значущих якостей та виявленням їх на практиці; ситуативним характером громадської активності; здатністю інколи підкорятися сторонньому впливу.

Низький рівень сформованості професійно значущих якостей у студентів відзначається байдужим ставленням до професійного розвитку, пасивністю в опануванні професії, відсутністю бажання працювати у сфері юриспруденції; низьким рівнем ерудованості, культури, не усвідомленням сутності професійно значущих якостей; зверхністю, авторитарністю, нестриманістю в спілкуванні; відсутністю ініціативи, пасивною громадською позицією; схильністю до загострення конфлікту; безпринципністю, безвідповідальністю, емоційною нестабільністю, індивідуальною орієнтацією на особистісні інтереси [1].

На думку американських вчених А. Минохана та А. Пінкуса, соціальний працівник повинен уміти вдосконалювати можливості кожної людини самостійно вирішувати свої проблеми, бути компетентним, щоб надати достатню інформацію клієнтам та допомагати їм у зверненнях до офіційних осіб та неофіційних джерел, сприяти підвищенню якості цих джерел, надавати допомогу та усіляко сприяти розвитку соціальної політики держави. Він має бути компетентним починаючи від психолого-соціальних процесів людини і закінчуючи соціальною політикою, плануванням та розвитком соціальної роботи. Важливою умовою про-

фесійної діяльності є наявний рівень сформованих компетентностей [2].

Компетентність соціального працівника проявляється в його практиці, при взаємодії з клієнтами, іншими співробітниками, як здатність адекватно реагувати на потреби, вирішувати дилеми, які виникають у процесі роботи, використовуючи свої вміння та знання. Як показує аналіз літератури, в Україні важливими компетентностями соціального працівника вважаються: чітко визначати соціальну проблему; розробляти і впроваджувати програми соціальної роботи; застосувати відповідні технології професійного втручання; соціальний захист та представництво інтересів клієнта; уміти розробляти, адаптувати і впроваджувати інноваційні технології соціальної роботи; уміти організовувати і проводити навчальні семінари та пошукову роботу; розробляти і впроваджувати соціальну рекламу; організовувати і проводити заходи соціальної профілактичної роботи; впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми; організувати медичну, психолого-педагогічну, юридичну та соціальну допомогу вразливим верствам населення; розробляти і впроваджувати соціально-реабілітаційні програми; сприяти організації діяльності груп самопомоги; підтримувати діяльність громадських організацій соціальної сфери [3].

Дослідники Л. Т. Тюття та І. Б. Іванова зазначають: «фахівець із соціальної роботи» – це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері [4, с. 60]. Адже саме цими якостями та досвідом роботи визначається рівень професіоналізму соціального працівника.

Платонова О.Г. розглядає формування морально-педагогічних, загальнолюдських якостей та індивідуального професійного досвіду, включаючи глибокі знання із фундаментальних та фахових дисциплін, формування якостей педагогічного мислення працівника соціальної сфери, вмінь і навичок аналізу й моделювання конкретних культурно-дозвіллевих ситуацій, як довготривалий процес формування особистості та фахівця упродовж усіх попередніх років. Це формування відбувається в родині, дошкільному навчальному закладі, загальноосвітньому навчальному закладі всіх ступенів, позашкільних навчальних закладах; музичних, спортивних, хореографічних школах, школах естетичного виховання, у школах мистецтв, школах-студіях, центрах дитячої та юнацької творчості тощо. Важливою тут є психологічна

готовність до професійного навчання. Психологічною готовністю до навчання називають психічні якості, необхідні майбутнім працівникам соціальної сфери для успішного засвоєння програмного навчального матеріалу і гармонійного самовдосконалення [5].

З метою формування практичного компонента (професійно необхідних якостей) психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами рекомендовано застосування тренінгів, спрямованих на формування відповідних професійно необхідних якостей. Психологічний тренінг розроблено за запитом формування професійно-необхідних якостей соціального працівника:

1. Комунікативні здібності.
2. Організаторські здібності.
3. Відповідальність.
4. Стресостійкість.
5. Ціннісні орієнтації.
6. Емпатійність.
7. Компетентна позиція у спілкуванні.
8. Вміння уникати конфліктні ситуації.

Програма розробленого та апробованого нами тренінгу для формування практичної складової психологічної готовності майбутніх соціальних працівників.

Мета: розвиток професійно необхідних якостей.

ЗАНЯТТЯ 1. Тема: «Комунікативні здібності» (1 година)

1. Правила роботи в групі (5 хвилин)
2. Знайомство. Вправа «Квітка» (15 хвилин)
3. Вправа «Очікування»(5 хвилин)
4. Вправа «Хто це?»(15 хвилин)
5. Вправа «Інтерв'ю»(15 хвилин)
6. Вправа «Комплімент» (5 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 2. Тема: «Організаторські здібності» (1 година)

1. Вправа «Самопрезентація»(10 хвилин)
2. Вправа «Правила»(5 хвилин)
3. Вправа «Очікування»(5 хвилин)
4. Вправа «Плутанка»(5 хвилин)
5. Вправа «Якості лідера»(15 хвилин)
6. Вправа «Безлюдний острів» (20 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 3. Тема: «Відповідальність» (1 година)

1. Вправа «Чарівні жолуді» (15 хвилин)
2. Вправа«Незакінчені речення» (15 хвилин)
3. Вправа«Формула відповідальності» (10 хвилин)

4. Вправа«Вибір відповідальності» (10 хвилин)

5. Вправа «Космос» (10 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 4. Тема: «Стресостійкість» (1 година)

1. Правила роботи (2хв.)
2. Вправа «Мої очікування» (3 хвилин)
3. Мозковий штурм «Агресія – це...» (15 хвилин)
4. Інформаційне повідомлення: «Стрес та професійне вигорання» (15 хвилин)
5. Вправа «Малюємо злість» (5 хвилин)
6. Вправа «Сердиті кульки» (5 хвилин)
7. Вправа «Скарбничка порад» (15 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 5 Тема: «Ціннісні орієнтації»

1. Вправа «Мої скарби» (15 хвилин)
2. Вправа «Подарунок» (15 хвилин)
3. Вправа «Ти мені подобаєшся тим...» (15 хвилин)
4. Вправа «Всеодно ти молодець...» (15 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 6. Тема: «Емпатія» (1 година)

1. Правила роботи в групі (5 хвилин)
2. Знайомство. Вправа «Я – квітка» (10 хвилин)
3. Вправа «Чарівний стільчик» (15 хвилин)
4. Вправа «Сонце-місяць» (15 хвилин)
6. Вправа «Хто я?» (15 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 7. Тема: «Конструктивне спілкування» (1 година)

- 1.Вправа «Розкажи мені» (10 хвилин)
2. Вправа «Що я хотів?» (10 хвилин)
- 3.Вправа «Я хочу» (20 хвилин)
- 4.Вправа «Активне слухання» (10 хвилин)
- 5.Вправа «Так-ні» (10 хвилин)

ЗАНЯТТЯ 8. Тема: «Антиконфліктна поведінка» (1 година)

1. Мозковий штурм «Що таке конфлікт» (15 хвилин)
2. Вправа «Розв'язання конфліктів» (20 хвилин)
3. Вправа «Модератор» (15 хвилин)
4. Підведення підсумків (10 хвилин)

Висновки. В результаті аналізу наукової літератури про предмету дослідження, встановлено необхідність розвитку професійно важливих якостей майбутніх соціальних працівників. Професійно важливі якості, що виступають як практична складова психологічної готовності соціальних

працівників до роботи з клієнтами. Методологічна база для формування практичної складової психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами не розроблена. За запитом формування професійно-необхідних якостей соціального працівника ми розробили та апробували тренінг для формування практичної

складової (професійно необхідних якостей) психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вдосконаленні методів та засобів формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами.

Список літератури:

1. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ: ВПОЛ, 2000. С. 134–157.
2. Актуальні питання соціально-реабілітаційної технології допомоги дітям, молоді з функціональними обмеженнями та їх батькам / за заг. ред. К. С. Шендеровського. Київ: КМДССМ, 2003. 108 с.
3. Підвальна Ю.В. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми з інвалідністю. *Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань: Візаві, 2019. №2 С. 81–88.
4. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 574 с.
5. Платонова О.Г. Формування готовності працівників соціальної сфери до організації роботи в сфері дозвілля. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Чернігів: нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2017. №142. С.142-144.

Chorny M.M. Formation of the practical component of psychological readiness for the professional activity of future social workers

The article analyzes the factors that affect the level of formation of a specialist's psychological readiness for professional activity. The main directions of work of a social worker and requirements for the quality of his professional activity are described. The relevance of the problem, the importance of the quality of social services provision in the conditions of martial law in the country are substantiated. The significance of the professionally necessary qualities of a social worker for the formation of a high level of psychological readiness for professional activity is substantiated. Scientific studies on the problem of forming psychological readiness for professional activity, the characteristics and significance of professionally important qualities of the candidate have been analyzed. It is pointed out the uncertainty of psychological and pedagogical conditions that contribute to the successful formation of professionally important qualities of future social workers. The main scientific approaches to determining the essence of professionally important qualities of a future specialist are systematized: moral-ethical, activity-based, personal-characteristic, individual-personal. Typical criteria for the formation of professionally important qualities of a future specialist have been determined. The criteria for the levels of formation of professionally important qualities are characterized. Scientific theories on determining the competencies of a social worker for working with clients have been analyzed. The basic personal qualities of a social worker necessary for successful, effective professional activity in the field of providing social services to clients are revealed. It was found that the methodological base for the formation of the practical component of the psychological readiness of future social workers to work with clients is not sufficiently developed. The need for the development of professionally important qualities of future social workers has been established. At the request of the formation of professionally necessary qualities of a social worker, a training was developed and tested for the formation of the practical component (professionally necessary qualities) of the psychological readiness of future social workers to work with clients. Prospects for further research in improving methods and means of forming the psychological readiness of future social workers to work with clients have been determined.

Key words: practical component, psychological readiness, social work, social worker, professional activity.